

Ju' Kuna'á nu ndy'ichijnyä: kityi nu shí' nchakuí tsa' shí' një'

KITYI KUENTANU
NJE'LEE ITSÁ NU
TASHITSA' TATYA
KUNA SHI' KYIA KYÉKU

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDÍGENAS

INSTITUTO
ESTATAL ELECTORAL
Y DE PARTICIPACIÓN CIUDADANA DE OAXACA

I. Nu ndyienäri

Nu kityi nde ndetyiana' totyiukuá kuenta nu kalee shitsa' tatyá kuna'a shi' ndyu'utöö nyiatë nu ndyika' jniá jì'í shi' tsaka kitsë jì'í Londa'a. Bi la'aa kutanu itsa' tso'o nu tyotukua jì'í kia tsaka tsaka kia Kyéku, kutanë'ë jì'í chujlya jnyä tyatsundo lenu tyana itsa tso'o jì'í kia Kyéku, tatanunde laja ndetukua'u kuenta jì'í un itsa laa tsu'u jì'íu tya' tsu'nane', nu kuenta tsatuuä nchu'u kuenta Ki'yu lo'o Kuna'á bi na tukui jì'íchu nje' tsö'ou laja nde'naa tejeu nu kataka tsatukuari Ki'yu lo'o Kuna'á shi Tonë'ë jnyä jì'í tsaka kitsë. Laa'á tatyá itsa nu nchu'u jì'í nyiatë.

Dyiotina tsaka tsaka kia Kyéku taka' la ndyisosä'äü jì'íu lee' kolo'ou tsaka itsa jì'í kia Kyéku jì'íu laja ndetukuaü kuenta nu la ntsu'u jì'íu tya' tsu' nane' jì'íu lo'o kutsü jì'íu tsa'bí nu kityi nde ndukua kuenta la taka tsaka tsaka kitsë jì'íu. Bila'a ndunana jì'í tsaka tsaka nyiatë Ki'yu lo'o Kuna'á nu leri kaka shitsa'äü.

II. nu ndekyieta' nu kityi ndee

Taa kyiakuë lo'o ndaa tyasu'ndo laa ntsu'u jì'íu lo'o loola ndolotuü jì'í chu' ndyika' jnyä jì'í lo'o kutukuaü kuenta jì'í tatyia Kuna'á.

III. itsa' nu luee

Nde' nchakui' nu loo taka tsaka juntá jì'íu o loo ndyitsö'ä tyia'au taü kikui'ju' kuna'á lenu taü shitsa'ü la ndarikyieü.

Itsa' nu la ki'yu lo' o Kuna'á

**Nu lo'ola ndika
Kuna'á lo'o Ki'yu**

Nu ndee ndikui nu sha'la yungutí jì'í kuna'á lo'o yungutí jì'í Ki'yu

**Nu lo'la jne' tsaka
kuna'á lo'o ki'yu**

Nu ndee ndikui loo'la ndeta loo'la nyyia jne' kuna'á lo'o ki'yu shi kia Kyéku shi taka'ü.

**Nu lola jnyia nu nee'
ki'yu lo'o kuna'á**

Un ndee ndikui itsa' loo'la jne'
lo'onu ndarikye jĩ'i ki'yu lo'o kuna'á
loo'la tsaka tsaka jnyia un ndika
jne'u laja nyiatě.

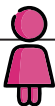
**Nu loo'la ndetaü '
nee ki'yu lo'o kuna'á**

Nu itsa ndee ndikui la nu tii taka
jĩ'i tsaka tsaka ki'yu lo'o tsaka
tsaka kuna'á bila'a nu ndii kia
Kyéku nu 'nee tsaka kuna'á lo'o
ki'yu.

Nu kolori: kuantanu tarikieü loo'la 'nee tsaka ki'yu loo'o kuna'á jĩ'i tsaka tsaka
kia Kyéku.

**¿Tukuí nu itsa' ndee nu tayakui'na su'nane'
un loo'la 'nee tsaka kuna'á lo'o tsaka ki'yu
tanganä'ä shi kia Kyéku shi taka.?**

kuna'á 	 ki'yu
lakuti tyikie lo'o ndu'yakuenta	jlyiala lo'o ndyianä lo'ola tsa' tsää jĩ'i lo'o nyiatě jĩ'i

1. ¿Iyala ndarikyie akitsä'ä nu lo'ola ndyikuü o lo'ola ndetsaü nee tsaka kuna'á lo'o tsaka ki'yu?
2. ¿Tula'nee nu nchatë nu lo'ola ndii nu 'nee tsaka tsaka ki'yu lo'o kuna'á un taü shitsa'ü kuentano leri kaka shitsa'ü.?

Nu ndyukua itsa' ndikuí kuenta tanä kuenta shitsa' jüü kuna'a tsatu'ä ntsu'u kuenta lo'o shitsa' jüü ki'yu.

**Itsa' nu la 'ne
ki'yu loó kuna'á**

Lo'o nu ndee ndika' nyiä'äü nu shile jliu nu taka, bila'a nu lashu'u nu taka landi kuna'á lo'o ki'yu laja tatyia nyiatë lo'o la nu itsa' nu ntsu'u tyia tsu' nane'.

**Nu ndyikui lola
kuna'á lo'o ki'yu**

Nu itsa' ndee ndikuí lo'ola kaka kuna'á lo'o ki'yu, lo'ola yunguti jĩi tsaka tsaka nyiatë (lo'ola jnäjä , lo'ola ntsu'u lo'o kutsu' jĩiu, bilo'oa loo'la taka'ü) bi tatyia nunde kaka 'nee tsö'ü jĩi tatyia nü itsa' ndee

**Nu ndyikuí nu na
'netsöu la
itsa' nu ntsu'u**

Nu itsa' nde ndaa kuenta taka kienä'ä la ntsu'u jĩiu tya' tsu' nane' bi tatanunde tsatuarila.

Itsa' nu ndyukuá: Nkuentanu tarikyiena nu tsatu'ä la ti kuna'á lo'o ki'yu, lo'o un itsa' nu ntsu'ujĩina tyia' tsu' nanë' nandá lo'o kuna'á kaka shitsa' shi ncha' tsaka itsa'

1. ¿Tula nchatë nu ki'yu lo'o kuna'a cha' cha' la jnyia 'neu jĩi tsaka kia kye'ku.?
2. ¿Lyiakuá jliu tsa' la tyanänä cha'a itsa' ncha'të nu kuenta jü kuna'á kaka taau shitsa'u shi' ntika' jnyia takuä.?
3. ¿Tula'la nchatë un itsa' nu tsu'u tsa'në lo'onu itsa' un lyalá ntyiekuena jĩi nu ndaa shitsa' jü kuna'á shi ndyiutö nyiatë jĩi tsaka jnyia.?

Kuantanu tatyá kuna'á kaka taa shitsa' shi ndoló labínu tsaka itsa' tale' jlyula kuikui'na lo'ola ndika' a kuna'á tyu'kuá tsu'ndoo tsaka kia kyieku.

Ndee kuikui'na tsaka tsaka un itsa' ndee

**Nu ndyiukuá
tsundoo jĩ'i
tsaka kia kyieku**

La nu ndaa jĩ'itsaka nyiatë kuantanu kaka kyieku'nyia jĩ'i nyiatë laja nu ndetyiananu tsa' tso'o jĩ'i tatyiaü. (Fernández-Fonseca & Cardona-Sánchez, 2017).

**Itsa' shi
ndika nyia jĩ'i u**

Nu dee ndikuí itsa' nu 'ne tatyá nyiatë loo ncha' shitsa'u landi kolotöu chulyia jnyia, loo'la kuisösäu jĩ'iu , tsau juntá , kulóu tsaka itsa' bila'a kolotüu jí'í nyiatë jí'iu kaka nyiajii. (Faro Democrático - UNAM, 2022).

**Shi ndaau nu
tii jĩ'i u shi kia
kyieku shi taka'u**

Nu ndee laka loo'la tsaka kia kyieku ndyianä nu tso'o jĩ'i tatyia nyiatë nu taka jĩ'i kia kyieku jí'iu. (Verdugo-Araujo, Tereso-Ramírez & Carrillo-Montoya, s.f.).

Nu nchu'nä: Nu nchu'nä: itsa un ki'ekuenta la un itsa' un ndoló ntsu'ndoo, lo'o nu lo'la ndyu'utö nyiatë jĩ'i tsaka jnyia.

- 1. ¿ki'yu lo'o kuna'á tsatu'ua ndikui jnyiaü jĩ'i tsaka kia kyieku?
- 2. ¿lyialá ndii tinu'u a tsa'tu'a ndaa shitsa' kuna'á lo'o ki'yu jĩ'i tsaka kia kyieku taka'ü?
- 3. ¿Tula kaka 'ne'na le'un tsashiru' kuna'á kakaú un ndyukuá tsundoo jĩ'i tsaka kia kyieku?

Kuantanö 'ne miní tatyia kuna'á kaka tyiuú töö kaka nyia jĩ'i ngutsä'a nu ndyiku'u ley. Lee'ni nga'neú tsa'tu'ari ntsau'u kuenta ti' ki'yu lo'o kuna'á.

Nu itsa nu tsa'tu'ari ki'yu lo'o kuna'á nkuiatë jĩ'i nu Constitución Federal, shi nu artículo 41. Lo'o nu ndee 'nee jnyiki'a jĩ'i nu ndikuü partido político kutsa'tëu jly'ue ndee ki'yu lo'o kuna'á landi ku'lyianya tse'ja la'a un shi kia'kyeku (art. 41, base I). nu näjä tukua mili ndukua tyi'nü ndya'jaku, nkui'ka'tso'o nu ndyiku'u Constitución Federal nu nga'ne kuna'á lo'o ki'yu tsa'tuariu.

Lo'landi nu decreto 1511, nu ngaló labi nyiatë jnyia jĩ'i, jĩ'i kitsë londa'a loonu nga' näjä tukua mili ndukua tyi'nü ndya'jaku, nkui'aka' tso'oa un ndikui'u ley electorales nu jĩ'i londa'a kuantanu chatë nu itsa' ndikui nu tsatu'uari ti ki'yu lo'o kuna'á shi un itsa nu ndyutöö nyiatë un ndika' jnyia jĩ'i, lajanu ndutsatëu itsa'nu ntsu'u tia' tsu' nänë'.

Tatyia nu ta yakuina tsu' nane', shi tsaka kitsë ndeyo'kuä' nu ndyika' jnyia jĩ'i kuna'á, bilo'o nu ndeeni taka'a nu itsa nu 'ne tsöö jĩ'iu, tsabini nkuityianäu itsa'nu lo'la kaka na' kataka nu itsa un ne'u itsö' jĩ'i kuna'á,

Bi taka'a itsa' nu ndyikuí tatyia kuna'á ndyika' kaka jnyia jĩ'iu bi natukuí 'ne tsöö jĩ'iu, ja tatyia nyiatë taka tsatu'ari ntsu'u kuenta.

IV. Itsa' jĩ'i kuna'á jĩ'i tsaka kitsë nu ndulotöu jĩ'i chujlya nyia jĩ'iu tatyiaru.

Itsa nu ta nguiá nu ndyiotyukuá lo'o ndyilyó jĩ'i kuna'á.

Nu tsalo tatyia kitsë lo'o un kitsë lueri.

- Nu itsa jĩ'i nu art. 2: ndyikui tatyia kitsë taka tsa' kua jĩ'i nyia'au lo'la ' 'neu leni nkuitsä'ä shi takau lo'onu itsa' ndulotöo chujlya nyia jĩ'i landi kuna'á lo'o ki'yu.
- Nu ley nu ndyikui kuna'á lo'o ki'yu tsatuariu jĩ'i londa'a. 'ne nu tsatu'ari ti ki'yu lo'o kuna'á.

Nu tatyia kyitsë tunö.

- Nu CEDAW (ONU, 1979) lo'o Recomendación General núm. 39 (2022). Ndikui' tatyia kuna'a lo'o kuitsa' kuna'á taka tsa' kua'ä kaka nyia jĩ'iu shi takau.
- Nu itsa 169 un jĩ'i OIT (1989). Ndyikui itsa tatyia kuna'á lee shitsa'u, bila le'la'a 'nenu le'nu chu'u kuenta un shitsa' tatyia jũ kuna'á.

nu tsatuarani ndikuí tatyia kuna'á ndinu chu'u kuenta, chu'u kuenta shitsa'u shi nchaka' junta bila'a kaka taü jnyia jĩ'iu.

¿Lyiakua lee ntsu'u kuenta lo'o kuna'á taa shitsa' shi ndeya' tsaka itsa jĩ'i tsaka kia kyieku?

Nu taa shitsäü kuna'á shi nde'ya tsaka itsa' laa nu itsa tso'o un taka jĩ'iu bi nu Constitución lo'o nu itsa' un ndankuia' jĩ'i ndyiotukua nu itsa' ndee. Nu articulo tukua ndikui' tatyia kitsë taka tsa' kua jĩ'iu kitso'tsäu jĩ'iu le' kolou tsaka itsa kuantanu tso'o jĩ'i tsatyiau.

Jĩ'i londa'a jakuasientu ndukuá tyi'niu tsu'na kitsë, tyia ndolotöu chujlyia jnyia laa 'neu tsanë' binu itsa' nu naa tsa'tu ki'yu lo'o kuna'á tyia nde'ne jĩ'iu na tau jnyia jĩ'i kuna'á, tsabi lee jlyu tsa' la kuationa la ntsu'u itsa'.

Nu itsa un ntsu'u jĩ'ina lo'ola ndii jnyia jlyiau'e lo'o shi nda yau lo'la ndi ti ki'yu lo'o kuna'á nu ndee jĩ'i tsaka kia kyeku tso'ori kataka'u tatyau.

V. Nu itsa' nu 'ne tsu' jĩ'iu kuna'á.

Nu ndee laa tatyau un itsa' nu nandaa tsa kuna'á tyiatsu'ndoo nu kaka jnyia jĩ'i shi takau. (núm. 4, Art. 9, LIPEEO).

• Itsa nu chu'u ndoo'na nu 'nee tyia jĩ'i kuna'á.

a) ndikui leu jĩ'i kuna'á kuenta kuna'ári lau

nu ndee ndikui nu lo'la 'ne tsaka kuna'a kuenta kuna'a lau, un lo'la jnyia un 'neu, lee' na tukuana kuenta jĩ'iu.

b) Nu 'ne tsöu jĩ'iu.

Lonunde lee nya'a tẽ'jẽu jĩ'iu kuna'á kuantanu kuna'árilau.

kaka chu'u ndona jĩ'i tatyau un itsa' ndee:

- **Tsa' nu lo'la 'ne tsaka nyiatë.**
- **Lo'la yunguti jĩ'iu.**
- **Kotsa' nu tsö'ö nu tsaka jĩ'iu.**
- **Shile nu taka jĩ'iu**
- **Laa nu shi lau ki'yu lo'o kuna'á**

¿Tukui nu itsa' ndee ndujnyia un itsa' natso'o ndee?

De acuerdo a diferentes leyes existen varias conductas que constituyen violencia política, (LIPEEO Artículo 9 numeral 4; LGAMVLV, Artículo 20 Ter; LEAMVL, Artículo 11 BIS; LGDE Artículo 20 Bis) / kyienä'ä lashu'u itsa'.

- La tukuana kuenta nu itsa ta taka.
- Nu nätanä nu chatëu loó nu partido un ndiu'
- Ne tsö'na jĩ'i kuna'á nu ndi kaka jnyia jĩ'i.'
- Ne tsö'na jĩ'i kuna'á kuenta nu kuna'á lau.'

- Ne tsö'ana jĩ'i kuna'á lo'o nu itsa 'nu ntsu'u jĩ'ina lo'o kutsu' jĩ'ina.
- Na kuietsana tso'ori jĩ'iu bila'a tyiana kityi nuna kueta'a kuantanu na kuatiu.
- Na kyietsa'na jĩ'i chujlyia jyia lyiakanu na lo'o kuna'á kaka jnyia jĩ'iu.
- Natana kuää jnyia kuna'á un ta ngutu'utö.
- Natana kuilyiou jĩ'i kuna'á lo'o nu itsa nu ndyilyiojĩ'iu.
- Natana kuininyia kuna'á tukuitu itsa un tso'o taka, mashinü shikui'au kuantanu jnyia jĩ'iu
- Ne tsó'na jĩ'iu kuantanü tsaka tsaka jnyia 'ne ti kuna'á lo'o ki'yu.
- Kujnyiana itsa' nu na tsö'ö bi lo'o nu ndee 'ne tsö'öna la un itsa' nu ndikuí tsatu'ari lau tatyia
- Lo'onu tsa' jlyialá 'nena jĩ'i tsaka kuna'á kuitsa'tiu lo'o nu itsa' un nchatiu.
- Kuiekutsëna jĩ'i tsaka kuna'á, jĩ'i kuityi tyia, jĩ'i nu ndyiotyukuá jĩ'i lyiaka' nu na kukuä jnyia.
- kuikuína tsa'le'e lenu na kukuä jnyia tsaka kuna'á.
- Cha' 'nena jĩ'i kuna'á kuenta ntsu'u jny'i' bila'a nu ndi ngataka jnyi.
- Nä'a tana chatë kuantanu nguio'u së'ë nga'taka jnyi'.

VI. Shi kia kyieku

/ nu na chu'u kuenta shitsa' kuna'á shi taka 'ne nu ntsu'u itsai jĩ'iu shi kia kyieku bi..

Un tsashirú tyiakä.

Itsa' nu ndyikui laa ki'yu lo'o kuna'á:

Nu jnyia nu 'ne kuna'a tonë'ë jĩ'i na ndijila'ja tsa' junta shi taka bi la'a na ndyika kaka jnyia jĩ'i.

Nu shi ndyia'au tsaka jĩ'i shi takau:

Taka un jnyia nde ndi nu ta ndau kuenta lo'ola 'ne nu jnyiande bi na tatyia ndika'u jĩ'i

Un tsa tyikyelati lo'o itsa na tso'o:

Lonu tsaka kuna'á ndaa shitsa ndile'u jĩ'i bi nüë 'ne un na chu'u kuenta shitsa'.

Tsaka'a kotsa:

Nu 'ne tsöö jĩ'iu, lakau nyiatë ti'i, un na kienä'ä sukuela yaú, na ndyika' jĩ'iu tsau junta.

Nchu'u ndoona jĩ'i nu itsa' nde la nu kolori le'nenu kitsä'á la taka'na shi kia kyieku jĩ'ina.

Kitsë londa'a leta' kuienä itsa' nu ntsu'u jĩ'iu lo'o tatyia lo'o nu kusu' jĩ'iu, kuienä'á kitsé ndyulotö'ö chujlyia jnyia jĩ'iu lo'la 'neu tyia sa'ne.

Kuantanu nu ntsu'u itsa' nu lo'ola ndulótö'ö chu ndyika' jnyia jĩ'i laa 'neu tyia tsu'nane tsa'bi na ndyika tukuáu kuenta shitsa' ti kuna'á.

Le'ta tsö'ö chu'u ndoona jĩ'i un itsa' nde le'nu kikui'na lo'o kuityí tyiana le' kitsä'á un tsa'ndee.

Itsa' nu ndunitsa' nu 'nena tarikyie:

- ¿Iyakua ndika jnyia jly'ue shi kia kyieku takana? ¿tula kaka 'nena le'ni tsa'tuari nchu'u kuenta ki'yu lo'o kuna'á.?
- ¿Tukui itsa' nchajandona nu shi ndau la ndarikyie jüü kuna'á jĩ'i tsaka kia kyieku.? ¿tukuí itsa cha'teü?
- ¿Tukui itsa na ndaa kikuíu kuna'á shi kia kyeku shi takau.? ¿tula 'nena le' kaka tana tsa' nundé

Nu itsa nu nchate tatyia kuna'á kuantanu kaka kikui shi takau

Nu ndiu ki'yu lo'o kuna'á tsaka tsakau lo'o jnyia jĩ'iu. kuienä'á tsë'ë jĩ'i kitsë kuna'á 'ne jnyia tonë'ë bile'la'a ndu'a kuenta jĩ'i tatyia chu' taka tonë'ë jĩ'i, bi un ndee 'ne nu na ndyika' jĩ'iu tsau junta.

Nu lola ndyikui un ndee: Tatyia kuna'á 'neu jnyia tonëu jĩ'i u ndu'yakuentau jĩ'i nkuitsä jĩ'iu bi tsa'bi na ndyikä tsau junta shi takau

Itsa' nu ndunitsa' nu 'nena tarikyie:

- ✎ ¿Tukuí jnyia ndyijí'í kuna'á lo'o jí'í ki'yu shi takau?
- ✎ ¿Tula 'ne nu tsa' cha' jnyia 'ne kuna'á lo'o ki'yu nu na tau shitsau shi' kunyiau shitsau tatyariu.?
- ✎ ¿Tukui itsa' kitsa'a le'nu kaka tayia nyiatë tau shiu bina 'ne tsöu tsaka'a tolyia jí'iu.?

Itsa nu na tsa'tu'ä nu shi ndyu'utöu: Tale' jliu la kaka jnyia jí'í tatyia nyatë, bi le' kienä'ä lyia ndau jnyia jí'í kuna'á shi ku kanyari kuentano nale la un jnyiande.

- ¿Bilyiakua' ndika un ndee? ¿Bilyiakua' ndika un ndee? kuentano taka jnyia la tanga'au tsaka'a jnyia le'e ndika kakau un jnyia ndee.

Nu nandá lo'o itsa nu na tso'o: Lo'onu tsaka kuna'á ndi kaka jnyia jí'í ndile'u jí'í le bini 'ne chatiu jí'í tsaka'a kuna'á.

Tyanäu itsa nu tyiotyukuá jí'í: Kitsö'sä'ä tya'ana le'ne kikui tsa'tuana le' la kitsa'a nu la shi ndarikyieu.

Tsaka'a itsa: tatyau ta yakuina tsu' nane', kienä'ä a kuna'á kuantanu lau nyiatë ti'i, nu na yau kienä'ä sukuel'a na ndau jnyia un ta jlyiu jí'iu.

¿Tula kaka 'nena?

- Nelena nu tatyia kuna'á chu'u kuentau shi takau
- Tsau junta bi kikuíau
- Tyianana chujlya jnyia un tyanarikieri, lo'o nu ndyilyio jí'í nyiatë y bi lo'oa kuna'á nu tyikyeyati
- Chu'u ndona nu ley nu ndyilyio jí'í kuna'á
- Tana tsa' 'neni kuatina le'ntsu'u kuenta a tukuana kuenta jí'í kuna'á.

Taka kitsë ta ndekyiekutsä'äu jí'iu ta lo'o kuna'á ndolotöu, ndekyiekutsä'ä la ndarikyie lo'o la nyia'au jí'í kuna'.

Kuantanu tyiosukuá tsatu'ari lana tatyana ndinu tukuana kuenta la ndolotöna chu'jlya nyia tyia tsu' nane', la ndikui nu Constitución jĩ'ina lo'o nu tratados un taka jĩ'ina.

VII. Bi nu'ne nu kijni nu ndyika'ü

Kuantanu jüü kuna'á kaka tanä jnyia jĩ'iu ndi tukuana kuenta jĩ'inu laa 'nena ndolotöna jnyiatë jnyiana tyia tsu' nane', lo'o nu ndee tatyia kuna'a kaka tana jnyia jĩ'iu bi chu'kuilá na kutsëu.

Nu kale' ni itsa' ndee:

- **Kikuí'na tso'ori:** Kikui'na tsa' miniri, nakutsëna lo'un kikuína shi nchaka junta.
- **Itsa un kutsatë jĩ'i kuna'á:** Tukuana kuenta jĩ'i kuna'á lonu kunjyiana tsaka itsa'.
- **Jnyia nu 'nena tatyiana:** Kijnyia tsaka itsari shitsa'na lee' kataka shilé jĩ'ina
- **Tsarikyiena tatyiana:** Tayianana itsa un lee ntsu'u kuenta shi kia kyieku shi takana lola ndi jnyia jlyia'ue, nu itsa un ndyiotyukua jĩ'i tyia'ana.

Lo'o un nde ncha'ja ndona lanu ta ngutu'u sukua y tukuinu nchati'a jlyiaka un kuna'á lo'o ki'yu leri kaka shitsau shi kia kyieku jĩ'iu.

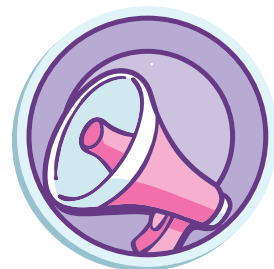
Tyianana itsa un tso'o jĩ'i kia kyieku jĩ'ina na ndyia', shi ndaa kuna'a tsa la un ti un taka jĩ'i y tatyiarina tyianarikyiena itsanu 'ne jĩ'i tatyia kuna'á tsau junta.

Nde ndyikui tukuinu ndika tyiotukua jĩ'i kuna'a le nu ka le' shitsau.

Nu tyiotukuá jĩ'ina kuantanu tatyia kuna'á tyukuáu tsu'ndoo

Kutsä'ä näkäna jĩ'i kuna'á lonu tau un tii jĩ'i kuenta nu tso'o jĩ'ina tatyiana.

Llo'o un nde ndyika'taka tsa' tso'o jĩ'i tatyiana.

Tayia un itsa nu tso'o ndee kikuina jĩ'i:

Jnyia un jĩ'i tatyiana: un nde ndikui la nu jnyia nu 'nena tatiarina.

Ne tsä'äna: lo'o un nde ndyika nyia'ana un tso'o, nu nda tyia tsundo, tukui nu tyia nchati jĩ'ina lo'o nu na tso'o.

Itsa nu ndyikui lo'ola nu jnyia nu 'nena tatyarina: Nu kuna'á Luciá ngalotöu jĩ'i kaka jnyia jĩ'i tsa' jĩ'i ityia shi taká. Lonu ti ngutu'u töri kyienä'ara ki'yu na nkui'u ti kaka 'ne nu jnyiante, binu tinu kuna'á nde ngutyienä 'ne junta le' ngaló tyia ntsundo nu jnyia nde bila'nga nu kuna'á nde ngaló labi jĩ'i nu jnyia nu ngatáu jĩ'i, bi lo'o un nde ngane'kana jĩ'i nyiatë jĩ'i y nga'ne'a tyia kuna'á kaka jnyia jĩ'iu.

Lee jlyiu: na'lá jnyia kaniála, nu shi kaka kuna'á ta ya.

Shi kitsë nu nää sää Juaá, nganä'ä tsä'äu jĩ'i kuna'á nganä'ä le' tsö'o 'neu jnyia, taka nu shile' nu tsa' ndyiotyukua tyia'äu lo'o nu taka nu tso'o jĩ'iu nu 'neu jnyia nu taa tyia tsundo

Itsa' nu tso'o lo'onu itsa jlyalá.

kikuiü tso'ori kuantanü kuna'á ta shitsa shi taka.

kutsä'ä näkäna tso'ori, kutukuána kuenta laa nchakuí'u, kikuína la itsa' nu taka' jĩ'ina, nu itsa' nu labi 'ne lee jĩ'i tsaka kitsë.

Lo'la nu nde: shi nu kitsë santa rosa, jüü kuna'á nu la jnyia jĩ'iu shi ndyika' kuityi nkuityianäu lo'ola 'neu le' kolou nu tsa' ndee tyiantsundo. Ngutyienäu 'neu junta shi kikuiu la un nde'ne tyia nu jnyia ndee.

Itsa'nu “ne nu chatë nu itsa ndujnyiau kuantanü itsa ndikuí lola kuna'á lo'o ki'yu

Lo'onu jüü kuna'á ndikuíu ndäu tsa', ndika tyiaü tsaka itsa un tso'o, laja nu ndetukuáu kuenta la nu itsa nu ntsu'u jĩ'iu tyia tsa'ne:

- kujnyiaü itsa' nu tso'o lo'o un ndu'u ko'ló.
- kuatina lakuá nyiatë takaü shi kia kyieku jĩ'i y bilakuá'a na taka kia kyieku.
- Nu shi ndujnyiaü itsa nu tso'o, lee nu ta shile nu lo'ola kaka jĩ'i nchatu'u.
- Jnyia'ä tsäu tukuí itsa' taka le'ni tsa' itsa un tyiotyukuá kuenta tatyia kuna'a taü jnyia.

Nu lo'la un ndee: Shi ndeta'u tsä'ä nkuati'u taka chujlyia nyia, bilo'oa tyia'a jnyiau, tayiaru nga'nä'ä tsä'ä tukui taka 'neu le tyiu'u tyiantundo un itsa nde jiiu, laja nde'nä'ä të'jäu tayia jĩ'i chu' taka bi.

Nu tsa' kale nu itsa' nu tatyia nu nchatí jĩ'i kuna'á:

- Shi kaka chu'u tsä'ä, lo'o tyianäu tsa tsö'ö.
- Tyiotyukuá kuenta'u jĩ'i nkuitsä jĩ'i lo'o ncha'ka junta.
- Kaka kajaü itsa lo'o shitsau.
- Nchu'u ndooü jnyia un le'e shi takaü
- Itsa' nu 'ne tso'ou lanundi kuna'á lo'o ki'yu.

kuantanu kaka jnyia nyia të'jäu itsa nu nchatí, koló ndukua chu'u ndoona na na tsatukuá kuna'á lo'o ki'yu.

Nu itsa tsatu'á ndinu kataka tsaka itsa un 'ne mini nu tsande.

VIII. Itsa nu kataka kueno tyiotukua jĩ'i.

kuenta kaka jnyia jĩ'i kuna'á ndinu kataja nu ndee:

- Kale' tyi'iu
- kataka le'ru kyie'ä shi' kajau itsa tso'o.
- Kataka shi tatuari kakau ki'yu lo'o kuna'á.

Un itsa nde ndi tyiu le shi kia kyieku takariu, lo'o nu jnyia jlia'ue jĩ'iu.

Cha' tsaka itsa nu tyiotyukuá lo'o ka' lee jĩ'i kuna'a.

Nu itsa un ndyiotyukuá jĩ'i tyia'äü, ndetsa' jĩ'i tyia'äü, bi nu nde'ne kuna'á ndikatsuti'u kaka jĩ'iu shi takaü, lee ntsu'u kuantanu nde ja ndika tsa'ü kuna'a ndika jnyia jĩ'i.

Kuantanu chu'u kuenta lejlyu tsa la tukuanä kuenta un itsa un ntsu'u jĩ'i tyia tsu nänë', lolandi jnyia jlia'ue lo'o ndyiotukua tyiaü.

Le'la' nu kiekakuí jĩ'i chu jnyia jĩ'i, ki'yu, nkuitsa ki'yu un 'ne tatyia kuna'á ntsu'u kuenta.

Landi nu nde: nu red un jĩ'i kuna'á jĩ'i Londa'a laa tsaka itsa nu kuna'á un tsaka jĩ'i tsaka kitsë, nu la nyia'au, un ndikui jnyia shi taka, nu red nde ndyanä tyiotyukuá kuenta kalé shitsa kuna'á.

Tyiu'tö chu' kaka jnyia jĩ'i.

Nu ndyi'ú töö kuna'á kuenta kaka jnyia jĩ'i jĩ'i ityia, shi ndika kuityi, sukuelá lo'o jĩ'i tsalayú jĩ'ina.

Lonu ndukuáu kuenta jĩ'i un jnyia nde jüü kuna'á ntsokuáu jnyia:

- Kuló tsu'ndo jĩ'i
- Le'ru jale' ni itsa nu le ntsu'u kuentariu tatyiau
- 'Ne tsa'au jĩ'iu le' tyianau itsa nu tyia nduli'ji jĩ'iu.

Shi kitsë londa'a tatyia kunä'ä ndyiliou jĩ'i ityia jĩ'i, tyia tsa'ne', jünte ndyitsöu ityiq, María de los Ángeles Santiago, Josefina Santiago e Irma Martínez jü kuna'á nde lakau shile jĩ'i chu ti nde'ne nu nyia nde.

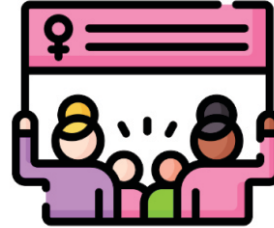
IX. Itsa nu ndy'ra:

Le' ntsu'u kuenta jüü kuna'á lo'ou chatë shitsau shi nchaka' tsajliura, un nde' kaka lee chitsau shi ndyiotö chujlyia nyia. Bi nu ndee 'ne kaka jlyu tsaka kitsë.

Nu ley taka jĩ'ina landi Constitución Mexicana, ley jĩ'i Instituciones lo'o Procedimientos Electorales jĩ'i Londa'a lo'onu CEDAW bila'a nu Convenio 169 de la OIT

kuentanu tyiotsukuá tatyá kuna'á kaka ta shitsa' ndinu tyia un itsa' 'ne tsöö jĩ'i kuna'á, laa jnyia nu 'ne ki'yu lo'o kuna'á, nu na ndyika' kaka jnyia jĩ'iu ndi nu cha' itsa' lo'la nu ndikui tsu' ndoo.

- Kaka le' nu shi ndika'ü
- Kataka shilee jĩ'iu
- Tyio'ú töö nu kaka jnyia jĩ'i
- 'Ne tsä'äü jĩ'iu
- Kikuiu itsa' nu jlyu la shi taka'u

Un tsa' un itsa' ndee tyiatsundo ntyiotyukuá jĩ'i tatyia kuna'á lo'o a jĩ'i kia kyieku, 'ne nu itsa un taka jĩ'i kia kyieku chu'u kuenta. nu nchatini ni itsa' tso'o taka jĩ'i.

X. Referencias

- Fernández-Fonseca, Édgar, & Cardona-Sánchez, F. (2017). Los pliegues del liderazgo social y comunitario. *Jangwa Pana*, 16(2), 197–216. <https://doi.org/10.21676/16574923.2133>
- Lasso-Quintero, M. I. y Galeano-Trilleras, H. (2021). Liderazgo: actitudes que limitan el desarrollo comunitario. *Pensamiento Psicológico*, 19, 1-29. <https://doi.org/10.11144/Javerianacali.PPSI19.ladc>
- Instituto Nacional Electoral (INE). (2021). Glosario de términos de participación política. <https://pef2021-sije-web.ine.mx/Glosario>
- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2023). Acuerdo IEEPCO-CG-30/2023: Lineamientos en materia de paridad entre mujeres y hombres y acciones afirmativas. https://www.ieepco.org.mx/archivos/acuerdos/2023/IEEPCO_CG_30_2023.pdf
- Organización Internacional del Trabajo (OIT). (1989). Convenio sobre pueblos indígenas y tribales, 1989 (Convenio núm. 169). <https://www.ilo.org/es/media/443541/download>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1948). Declaración Universal de los Derechos Humanos. <https://www.un.org/es/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1979). Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer. <https://www.ohchr.org/es/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (2022). Recomendación general núm. 39 sobre los derechos de las mujeres y niñas indígenas. <https://www.ohchr.org/es/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no39-2022-rights-indigeneous>

- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2020). Observatorio de Participación Política de las Mujeres en Oaxaca: Diagnóstico. <https://www.ieepco.org.mx/articulos-opinion/el-observatorio-de-participacion-politica-de-las-mujeres-de-oaxaca>
- Rodríguez Zepeda, J., & González Luna, T. (2023). Interseccionalidad: teoría antidiscriminatoria. Universidad Autónoma Metropolitana. Recuperado de https://divcsh.izt.uam.mx/cefilibe/wp-content/uploads/2023/07/Interseccionalidad_Teoria_antidiscriminatoria.pdf
- Tribunal Federal de Conciliación y Arbitraje. (2009). Conceptos básicos sobre género. <http://www.tfca.gob.mx/es/TFCA/cbEG>
- Verdugo-Araujo, L. M., Tereso-Ramírez, L., & Carrillo-Montoya, T. del N. J. (s.f.). La participación comunitaria como vía para el empoderamiento de las mujeres. Revista en Redalyc. Recuperado de <https://www.redalyc.org/journal/5742/574262595011/>
- Villanueva, P. (2016, diciembre 29). Mujeres zapotecas a la defensa del agua. Oxfam México. https://oxfamMexico.org/mujeres-zapotecas-la-defensa-del-agua/?utm_source=

Directorio

Coordinadora del Proyecto

Lcda. Elizabeth Sánchez González
Consejera Presidenta del IEEPCO

Elaboración del proyecto

Lcda. Noemi Agapito Confesor

Coordinadora operativa

Unidad Técnica para la Igualdad de Género y No
Discriminación

Traducción a lenguas indígenas

Sara López Cruz Zapoteco	Benigno Cruz Martínez Triqui
Graciela Martínez Morales Mixe	Donaldo Rivera Lezama Cuicateco
Hugo Alberto Hidalgo Buenavista Huave	Esmeralda Ramírez Salazar Ixcateco
Cecilia Ramón Justo Chinanteco	Agustín Jiménez García Chocholteco
Florina Merino Ortiz Chatino	Marcela Solares Hernández Amuzgo
Roberto Ángel Venegas Gallardo Mazateco	Anayeli Zarate Vasquez Chontal
Araceli Juárez Chávez Mixteco	Norma Elizabeth Hernández Palacios Náhuatl
	Rosa Nallely Jiménez Mendoza Zoque

Diseño Editorial

Lcda. Azucena Gutiérrez Gijón

INSTITUTO
ESTATAL ELECTORAL
y de Participación Ciudadana de Oaxaca.

Ju' Kuna'á nu ndyichijnyä:

kityi nu shí' nchakuí tsa' shí' një'

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDIGENAS

